

Kovács Eszter¹

„A Dalmát kiskutyát is megnéztük volna ötször és tízszer...”

A videózás jelensége a Gyergyói-medencében az 1980-as években

Kivonat

Az esettanulmány a Gyergyói-medence hetvenes-nyolcvanas éveinek hétköznapjait igyekszik rekonstruálni a visszaemlékezések és az informalitás tükrében, a vizsgált korszak egyik szórakozási, kikapcsolódási lehetőségének bemutatására, a nyolcvanas években a Gyergyói-medencében elterjedt, a nyugati médiatermékeken alapuló szórakozási szokások etnográfiai leírására vállalkozik. A videózás jelenségét egyrészt a működtetők és a résztvevők szemszögéből elemzem. Azt nézem meg, hogy mennyire volt összefonódva a hatóságokkal, milyen informális körülmények között szereztek be a szükséges eszközöket, teremtették meg a feltételeket és milyen hatást váltott ki az emberekben az újfajta médiatartalom. Másrészt a videózók egy exkluzív csoportjának működését is rekonstruálok, a gyergyószárhegyi plébánia hittanóráinak keretében szervezett, nem csak vallási témájú filmnézéseit. A videózás a vizsgált korszakban egy modernizációs adaptáció volt, ami a nyugati médiatermékek és fogyasztási cikkek Kelet-Európába való lassú beszivárgásából eredt. Ezzel párhuzamosan egy felülről irányított modernizációs nyomás is érzékelhető volt az állam részéről, ami az úgynevezett kommunista modernizáció volt. A két hatás keveredése, a korszak kelet-európai modernitásának egy tipikus jellemzője látható az esettanulmányban.

Kulcsszavak: videózás, szórakozás, informalitás, modernizáció, államszocializmus

Abstract. “We could have looked at the Dalmatian puppy five and ten times...”.
The video phenomenon in the Gheorgheni Basin in the 1980s

The case study is part of a doctoral dissertation that seeks to reconstruct the everyday life of the seventies and eighties of the Gyergyó Basin in the light of recollections and informality. The present study undertakes to present an entertainment and recreation opportunity of the examined period, and to ethnographically describe the entertainment habits based on Western media products, which were widespread in the Gyergyó Basin in the period under study. I analyze the phenomenon of videography from the point of view of the operators and the participants. I examine how intertwined it was with the authorities, under what informal conditions the necessary tools were procured, the conditions were created and what impact the new kind of media content had on people. On the other hand, I am also reconstructing the operation of an exclusive group of videographers, not only religious-themed film screenings organized within the framework of the religious classes of the parish of Gyergyószárhegy. Videotaping was a modernization adaptation in the period under study, resulting

¹ A szerző a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola doktorjelöltje. E-mail: kovacs.eszter0519@gmail.com.

from the slow infiltration of Western media products and consumer goods into Eastern Europe. In parallel, a top-down modernization pressure was also felt by the state, which was the so-called communist modernization. The mixing of the two effects, a typical feature of Eastern European modernity of the era, can be seen in the case study.

Keywords: videotaping, entertaining, informality, modernization, socialism

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Kovács Eszter (2021). „*A Dalmát kiskutyát is megnéztük volna ötször és tízszer...*” A videózás jelensége a Gyergyói-medencében az 1980-as években. *Erdélyi Társadalom*, 19(1), 73–91. <https://doi.org/10.17177/77171.257>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

I. BEVEZETŐ

Az esettanulmány azokat a nyolcvanas években Románia-szerte bekövetkezett társadalmi jelenségeket vizsgálja, amelyekben a népi kultúra rituális gyakorlatainak változása, összefüggésben a technológiai fejlődéssel és a hiánygazdaság okozta életminőség romlásával, társadalmi változásokat eredményezett (Ștefănescu, 2010). Ez a folyamat leginkább a fogyasztás területén ragadható meg, amelyben a nyugat-európai és az amerikai fogyasztási cikkek egyfajta kultikus tárgygyá, mintegy szinonimájává váltak a nyugatnak. Annak ellenére, hogy a rezsim bőséget ígért, a luxus korlátai és jellemzői változékonyak és átmenetiek maradtak, ami magyarázza a társadalom fogyasztással szembeni ellentmondó hozzáállását (Zakharova, 2013). Ilyen fogyasztási cikk volt például a Rifle olasz gyártású kék farmer, a Fa és a Lux szappan, a Kent cigaretta, az Amigo instant kávé. Az élelmiszerek és a fogyasztási cikkek krónikus hiánya a furcsa fogyasztói szokásokkal és a nyugati termékek iránti vonzódás átpolitizáltságával járt együtt. Például, ha valaki Fa szappant „szerezett”, nem használta el, hanem a szekrény belsejébe helyezte a ruhák és az alsoneműk illatosítására (Petrescu, 2005). Vagy akár egy teljes havi fizetést is hajlandóak voltak elkölteni például egy kék farmernadrágra, viselése szimbolikus értékkel bírt: egy olyan tárgyat birtokolni, amit a fennálló rendszer szükségtelennek tart (Verdery, 1996). A magasabb társadalmi pozíciót betöltő személyeknek (a Milícia vagy a Securitate alkalmazottai, intézményvezetők stb.) és azoknak is, akik az élelmiszer-ellátó vagy más termelési egységekben dolgoztak, vagy személy- és áruszállítással foglalkoztak, könnyebb volt hozzáférni a kívánt fogyasztási cikkekhez. Az ilyen személyek körül széles társadalmi hálózatok alakultak ki. A beszerzett fogyasztási cikkek szimbolikus értéke a szükségletek kielégítéséhez és a társadalmi előnyökhöz való hozzájutáshoz hozzásegítette az embereket, ezért a második gazdaság és más informális cseretevékenységek (ügymintézések) fő „fizetési” eszközeivé váltak.

Ezzel egy időben a vizsgált korszak másik fontos változása a médiatermékek fogyasztása általi szabadidő-eltöltés volt. A nyolcvanas évek médiafogyasztási szokásának sajátosságához hozzátartozik a Ceaușescu-korszak „aranykorában”, a hatvanas-hetvenes években megtapasztalt ideológiai nyitás előzménye, amikor a szórakoztató funkciót a televízióban sugárzott médiatar-

talmak bő választéka látta el. Ennek következtében a tévékészülékek száma és a tévénezéssel töltött idő is megnőtt. Külföldi filmek, sorozatok, ismeretterjesztő sorozatok, tévésínház, sportesemények közvetítése, illetve a heti rendszerességgel közvetített nemzeti kisebbségeknek szánt műsorok is beépültek a mindennapokba (Péter, 2018). A Ceaușescu által 1979-ben kezdeményezett energiatakarékossági programra – amely a kommunista rendszer bukásáig, 1989 decemberéig tartott –, az ország külső adósságának törlesztésére hivatkozva csökkentették a televízió műsoridejét. 1981-ben a Román Televízió műsoridejét két órával csökkentették, 1985-től a műsoridő összesen már csak napi két óra volt, este 20 és 22 óra között. Ebben a szimbolikus minimumra leszűkített műsoridőben nagyrészt a Telejurnal (híradó) volt látható, benne többnyire Ceaușescu és neje. Tehát a hatalom részéről a gazdasági kudarcra adott válasz: az erőteljesebb ideológiai kampányok sorozata és a személyi kultusz kiteljesedése volt. A műsoridő fokozatos csökkentésével a magyar és német nyelvű adás is megszűnt (Parvulescu & Copilaș, 2012; Péter, 2018; Petrescu, 2005; Sorescu, 2017). Ennek ellenére a lakosság továbbra is kereste és megtalálta a módját, hogy hozzáférjen a különböző magyar vagy külföldi gyártású média-tartalmakhoz. 1982-től látványossá válik a műsorszórás hiánya, ugyanis szerte az országban az épületek tetején megjelentek a nyilvános terek architektúráját átrendező antennák, amelyekkel a külföldi tévécsatornák adásait be lehetett fogni. Ugyanis a törvény nem tiltotta a külföldi rádió- és televíziójelek vételét és használatát a nyilvános térben, továbbá ugyanebben az időszakban (1983-tól) jelent meg az országban az első színes tévé (Mustața, 2013; Parvulescu & Copilaș, 2012). Ekkor indult be a videofilmek kics csoportos fogyasztása is, miután az illegálisan beszerzett VHS-kazettákat elkezdtek becsempészni az országba, és azokat tömegesen másolták (Matei, 2013).

A román társadalom a szabadidő-eltöltés minden területén próbálta követni az iparosodott világ általános tendenciáját. A modellt a mentalitás szempontjából nem volt idegen, távoli, még akkor sem, ha Ceaușescu totalitárius rendszere megpróbálta a lehető legtávolabb tartani a román lakosságot a nyugati hatásoktól. Például a bálók fokozatosan diszkók váltották fel, legalábbis a városi területeken, és a hagyományos népviseletet modern ruhákkal helyettesítették, amelyek megrendelésre készültek a nyugati divat szerint. Ilyen fontos szabadidő-eltöltő alkalom volt például a moziba járás vagy a csoportos tévézés. Ezek olyan tevékenységek voltak, amelyekben főként a társadalmi együttlét és nem magán a médiatartalom fogyasztásán volt a hangsúly. Az úgynevezett „megélt kultúra” (lived culture) új formái voltak, amelyek a társadalom általános haladásával fejlődtek, függetlenül a fejlett szocializmustól (Ștefănescu, 2010).

2. A VIDEÓZÁS JELENSÉGE

Az 1980-as években a videolejátszó² nemcsak népszerű médiatechnológiai eszközöknek számítottak, hanem jelentős kulturális, társadalmi jelenségeknek is, hozzájárultak az új filmműfajok

2 Rövidített megnevezésük: VCR (Videocassette Recorder) vagy VHS (Video Home System) mozgóképfelvételre és lejátszására szolgáló technikai berendezés. Előbb a VCR került forgalomba, majd a nyolcvanas években a VHS vált egyeduralmukodóvá.

– akciófilmek, horror, pornográfia – új felületen való terjedéséhez. Ezzel a videólejátszók a tömegkultúra globális terjesztésének szimbólumai lettek. A szakirodalom a videólejátszók és az új filmműfajok terjedését elsősorban az Egyesült Államok esetében vizsgálta, majd annak nyugat-európai továbbgyűrűzését. A szovjet blokkban a videólejátszók népszerűsége Amerikához képest csak néhány évvel később érezhető. Terjedésüknek döntő tényezője az informális gazdaság volt. Mivel gyakorlatilag az összes videólejátszó és a legtöbb film Nyugat-Európából és a Távol-Keletről került át Kelet-Európába, a videókultúrát a társadalmi szereplők egyértelműen nyugati jelenségnek tekintették. A keleti blokkban az elektronikusmédia-másolási jogokra vonatkozó hatályos szabályozás hiányában a videólejátszókat az amerikai filmek másolására (is) használták. A hollywoodi kasszasikerek és az alacsony költségvetésű B kategóriás filmek az Amerika-kép forrásává váltak, és így szerepet játszottak a régió lakosságának Nyugatról alkotott elképzeléséhez.³ A videólejátszók és videókazetták népszerűsége leginkább a tömegkultúra iránti érdeklődésnek volt köszönhető, és kevésbé egy meghatározott, politikai szándékú cselekvésnek. A jelenség hatással volt a kortárs filmművészetre és a televíziózásra is. Egyrészt a magas kultúrához való szélesebb hozzáférés biztosításaként tekintettek rá, mivel ez nem volt prioritás a kereskedelmi televíziós műsorszolgáltatók körében; másrészt a médiarendszerre nehezedő fenyegetésként érzékelték, mivel ez lehetővé tette a kereskedelemben forgalmazott videókazetták kalózmásolatainak előállítását (Wasiak, 2012). A kelet-európai országokban a videólejátszók beszerzése és a médiafogyasztás ezen gyakorlata a társadalmi megkülönböztetés jelentős formájává vált. Amíg egy nyugat-németországi számára a videólejátszó néhány száz márkába került, ami az átlagos havi fizetés töredéke volt, addig például Lengyelországban ugyanaz a videólejátszó tízhavi fizetésbe került (hasonlóan a többi kelet-európai országhoz) (Wasiak, 2012). Romániában a feketepiacon a legolcsóbb videomagnót 45 000 lej átlagáron adták el, ami húsz közepes havi fizetésnek felelt meg. Figyelembe véve a videólejátszók túlzott árait, a kollektív használat volt a domináns (Petrescu, 2005). Így tehát a román társadalomhoz a kapitalista Nyugat és az „amerikai életmód” idealizált képe a nyugati videókazetták informális hálózatokon keresztüli terjedése révén jutott el. Sok esetben a pártállami tisztviselők vagy a titkosrendőrök hoztak ilyen videókazettákat Romániába, és bővítették a hálózatokat. A Ceaușescu-korszak utolsó éveiben a videólejátszókra az anyagi gazdagság szimbólumaként tekintettek, amelyet jobb volt titokban tartani és elrejtteni.⁴ Az informális videókazettás hálózatok nem tekinthetők azonosnak a másikként gondolkodó emberek hálózatával, hanem a tömegkultúra iránti érdeklődésből jöttek létre. Ugyanakkor határozottan hozzájárultak a „gazdag Nyugat” mitikus képének elterjedéséhez.

3 A videókultúra hatásának legjobb példája a volt kommunista blokk országaiban látható. Például ilyen a szerb Zitiste faluban felállított Rocky Balboa-emlékmű (Rocky), akit Sylvester Stallone játszik, a munkásosztály bokszolója, aki kemény munkával valósítja meg az amerikai álmot. Vagy ilyen a Bruce Leenek, a harcművészeti filmek népszerű színészének mostari szobra. Alakját gondosan választották ki az 1990-es évek jugoszláv háborúiban harcoló etnikai csoportok közötti megbékélés szimbólumaként (Wasiak, 2012).

4 Általánossá vált a vizsgált időszakban az informális ügyletekből szerzett presztízsjavakkal rendelkezők körében a rejtőzködő magatartás. Igyekeztek titokban tartani a sejtetően földalatti üzleti tevékenységből szerzett „luxuscikkek” birtoklását. Ilyen személyek lehettek, akik magasabb beosztásban voltak vagy az élelmiszer-ellátásban dolgoztak (Kinda, 2017).

Ezek a videokazetták – amint a Kent cigaretták hirdetésén olvasható – egy olyan „varázslatról” szóltak, amelyet csak a kapitalista Nyugaton lehetett megtapasztalni. A feltételezések szerint az 1980-as évek végén Romániában volt Kelet-Közép-Európa összes kommunista országából az egy főre jutó legtöbb videokazetta-lejátszó. Bár az állítás nem bizonyított, a *România Liberă* napilap 1980-as hirdetési oldalai igazolják a magántulajdonban lévő videólejátszók sokaságát. Ezzel együtt kijelenthető, a lakosság elsöprő többsége nem engedhette meg magának a videókészülék-vásárlást (Petrescu, 2005). Akik mégis sikerült beszereznek a videólejátszót, a Román Televízió kétórás műsorszolgáltatásának egyik alternatíváját választották a családtagok, a barátok és a szomszédok által összegyűlt „filmesteken”. Míg a Román Televízió kínai vagy észak-koreai filmeket sugárzott a hazájukba visszatérő boldog parasztokról, az embereket inkább Ázsia erőszakos oldala vonzotta, népszerűek voltak Bruce Lee és Jackie Chan filmjei. Az erőszak és a szex tabu volt a szocialista társadalomban. A Román Televízió által sugárzott moralizáló történetek a szocialista realizmus narratív mintáira épültek. Ezért az emberek azt keresték, amit az „ideális szocialista” társadalom nem tudott nekik megmutatni: a dinamikus (vagy akár agresszív) és a szórakoztató filmeket, a szexuális érintkezést a tévéképernyőn. Ezen kívül a videólejátszó terjedésének és közösségi használatának jelensége a földalatti társadalmi kapcsolatok pókhálószerű terjedését generálta a kazettát cserélő emberek között. Annak ellenére, hogy a rendszer nem tette lehetővé a magánvállalkozások létét, a videólejátszó-tulajdonosok sokszor jegyeket árultak az általuk szervezett egész éjeles videómaratonokra, moziestekre (Visan, 2013).

3. ÉLMÉLETI-MÓDSZERTANI ASPEKTUS

A tanulmány elméleti szempontból hangsúlyos fogalma az *informalitás*. A terminus egyetlen, globális meghatározása nehezen megragadható, mivel nemcsak a szociológiai elméletekben, hanem a mindennapi nyelvben is egy frekvenciát kifejezés, amelyet egymástól különböző helyzetekre és cselekvésekre alkalmaznak. Bizonyos összefüggésekben az *informalitást* a formális szabályokhoz és a hivatalos eljárásokhoz képest a nem konvencionális cselekvések leírására használják, míg más esetekben a hivatalos szintér mögött zajló tevékenységekre utalnak, az interakció olyan formáira, ahol a partnerek viszonylag szabadon értelmezhetik a szerepelvárásokat (Misztal, 2000). A tágabb értelemben vett *informalitás* a társadalomban létező *nyílt titkokat, íratlan szabályokat és rejtett praktikákat* jelöli, azt, ahogyan az emberek intézik a dolgaikat az élet legkülönfélébb területein. A rejtett gyakorlatok többnyire kimaradnak a hivatalos diskurzusból, viszont tartalmazzák azt a tudást, amely jól működik és elengedhetetlen a hétköznapi élethelyzetekben, és az intézményi működésnek is állandó kísérője (Ledeneva, 2018a: 1). A szakirodalomban az 1970-es években használják először az *informális gazdaság* kifejezést⁵ a fej-

5 Keith Hart nevéhez fűződik, aki a ghánai informális bevételi források és a változó urbanizációs folyamatok közötti kapcsolatok leírására alkalmazta a fogalmat (Hart, 1973). A fejlett világ országainak informális szektorairól szóló kutatásokból fejlődött ki az *informal economy studies*. Ezeknek a kutatásoknak a középpontjában továbbá a formális-informális, kettős gazdaság definíciók létrehozása állt. Az *informális* kifejezést az *informális szektor*, az *informális szféra*, az *informális foglalkoztatás* és általában az *informális gazdaság* szinonimáiként használták (Castells & Portes, 1989). Jeles teoretikusai

lődő országok gazdasági és társadalmi változásainak leírására, illetve a formális-informális cselekvések és szférák különbségeinek elméleti megalapozására. A kétezertizedes években egyre többen hívták fel a figyelmet arra, hogy az informalitáskutatás régen túllépett a gazdasági keretek vizsgálatán, mivel a posztszocialista országokban a mindennapi taktikák részévé váltak. Kiemelik, hogy a témában az informalitás széles körben kutatott, de alulértelmezett (Morris & Polese, 2014; Kovács et al., 2016; Polese & Urinbojev, 2016; Sindzingre, 2006). A jelenség tágabb szociálpolitikai és szociokulturális tényezőire Alena Ledeneva az orosz *blat* kifejezést hozza példaként. A hiánygazdaság következtében kialakult informális kapcsolatokat hívták így az egykori Szovjetunióban. A kifejezés arra vonatkozott, hogy hogyan intéztek el az emberek a dolgokat a személyes kapcsolatokon keresztül, a kölcsönös szívességek rendszerében. A *blat* általában nem pénzügyi cselekvéseket foglalt magában, hanem elsősorban a kölcsönös segítségnyújtáson alapult. Mind a résztvevőkre, mind a fennálló rendszerre együttesen volt ambivalens hatással, egyszerre volt támogató és bomlasztó jellege. A *blat* a rezsimmel együtt fejlődött, hozzájuttatta az embereket az alapvető szükségletekhez, munkához, lakhatáshoz, segített a kulákoknak kijutni a börtönből, és a tiltások ellenére segítette a pártembereknek megkeresztelni a gyermekeiket (Ledeneva, 1998; 2008; 2018a). A romániai köznyelvben a szovjet típusú *blat*nak az úgynevezett *PCR* akroníma volt a megfelelője, ami látszólag a Román Kommunista Pártot (Partidul Comunist Român) és annak segítségét jelölte, viszont ennek a hétköznapiakban használt jelente a *Pile – Cunostințe – Relații* (összeköttetések, tudás, kapcsolatok), ami szükséges volt az ügyintézéshez (Stoica, 2012). A Ledeneva-féle megközelítés az informális önszerveződések és intézmények egyedül társadalmi gyakorlataira irányítja a figyelmet, meghaladva a gazdasági motivációkat. Illetve arra, hogy a regionális, lokális vagy akár az egyéni nyelvhasználatban megjelenő elemeket is figyelembe vesszük. A *videózás* jelenségét is ezek mentén igyekszem elemezni.

Az esettanulmány a hétköznapi szükséglete feletti diktatúrára adott válaszok köré rendeződik.⁶ Egy olyan területet vizsgál, amiben az ideológiai szigor egyre erősebbé válása hétköznapi kreativitásra ösztönözte az embereket. A kutatáshoz az etnográfiai módszereket alkalmaztam, félig strukturált mélyinterjúk képezik a kutatás empirikus alapját. Az interjúk módszer által

---

Alejandro Portes, Manuel Castells, illetve Gregory Grossman és Böröcz József, utóbbiak a szovjet típusú szocialista rendszerek informalitásával foglalkoztak. A *post-communist studies* is kiemelten foglalkozik *informalitás* jelenségével, kutatói John Round, Colin C. Williams és Abel Polese, akik az egykori Szovjetunió és a rendszerváltás utáni ukrán és a tágabb kelet-európai társadalom informális megélhetési formáit vizsgálták.

- 6 Jelen dolgozat egy doktori disszertáció részét képezi, amelyben 2018 januárja és 2020 szeptembere között a terepmunka során összesen 59 félig strukturált mélyinterjú készült, 65 személlyel. Az 59 interjúbeszélgetés 4600 percnyi anyagot tartalmaz, ezeknek átlagos hossza egy óra tizenhét perc. Minden interjúalkalom előtt az interjúalanyok szóbeli beleegyezésüket adták, hogy az általuk elmondottak a disszertációban és publikációkban anonimizált formában felhasználhatóak. A legépelet interjúszövegekből adatbázis készült, amelyben kódokhoz rendelttem az interjúalanyok személyét (az összes résztvevő, 65 személy). A disszertációban négy témakört elemzek, így a Gyergyói-medence hetvenes-nyolcvanas éveinek a kulturális és a sportéletét, a hétköznapi diskurzusokat és végül az ünnepeket és a szórakozási lehetőségeket, utóbbi kapcsolódik a mostani esettanulmányhoz. Ennek az interjúkorpusznak a része a mostani esettanulmány tizenkét interjúszövege is, amelyekből helyenként idézek.

közelebb férközhetünk a kérdezettek múltbéli életvilágához, ezáltal leírhatóak és rekonstruálhatóak az általuk megélt életesemények. Továbbá lehetővé teszi a vizsgált korszak rekonstruálását, a kötöttebb és nyitottabb kérdések pedig az egyes témákra való kiemelt fókuszálást; illetve egyéni, eddig nem ismert narratívák létrejöttére is lehetőséget adhat (Kvale, 2005). Ennek ellenére szem előtt tartom, hogy a kutató nincs a mindent egyszerre tudás, vagyis az összes lehetséges nézőpont birtokában a múlt rekonstruálásában, mivel a jelen perspektívájából értelmezi, értékeli a múltat (Gyáni, 2015).⁷ Tehát ez a fajta interjú módszer nem reflektál az egykor megélt élmények és a jelenben felidézett események különbségének folyamatára, jelen esetben az eltelt harminc év változásaira. Másrészt arra sem ad lehetőséget a módszer, hogy megválaszoljam mi is történt valójában, így nem céloz az objektív igazság vagy az objektív történet felderítése (Kovács, 2007). A módszer alkalmazásával az volt a céloz, hogy az egykori társadalmi kontextust és a felhalmozott tapasztalatokat előhívjam.

Az esettanulmány (a későbbiekben említendő) 2. és 3. pontban megjelölt típusba tartozó filmnézések etnográfiai leírása vállalkozik. Olyan személyek narratíváit elemzem, akik a vizsgált korszakban az informális filmnézések hálózatainak fenntartói és működtetői voltak, illetve résztvevői a videóesteknek. Továbbá a dolgozat célja rávilágítani a videóestek zavartalan működéséhez szükséges eszközök beszerzési technikáira, illetve felfedni a jelenség funkcióit és azt, hogy mennyire forrt össze a hivatalosság intézményeivel. Az esettanulmányt tizenkét félig strukturált mélyinterjú képezi⁸ és a terepnaplójegyzetek. Hólabda módszerrel választottam ki az interjúalanyokat, igyekeztem a Gyergyói-medence mindegyik települését bevonni, azonban a nagyobb szárhegyi vonatkozás miatt⁹ az interjúalanyok többsége Szárhegyről származik, illetve kisebb arányban Csomafalváról, Alfaluból és Újfaluból. Az interjúalanyok között célirányosan olyan személyeket kerestem, akik működtetői vagy résztvevői is voltak videóesteknek. Tehát nem a munkaköri pozíció volt a kiemelt fő kritérium. Ez azt jelenti, hogy a témában releváns információk nem kimondottan a videózás jelenségének feltérképezése céljából készült interjúkból lettek kinyerve, hanem más, a korszakhoz kötődő témában, viszont az adott személynek volt a videózással kapcsolatban egyéni tapasztalata. Az interjúalanyok között öt férfi (négy szakmunkás-diák¹⁰ és egy egyházi keretek között dolgozó személy) és hét nő (öt diák-szakmunkás, egy egészségügyi szférában, illetve egy a közoktatásban dolgozó személy) szerepel. Életkoruk¹¹ a vizsgált időszakban a késői kamaszkortól a fiatal felnőttkorig terjedt.

7 Eszerint nem mindegyik narratívát tudják megerősíteni vagy cáfolni a hivatalos levéltári dokumentumok vagy újságcikkek. A legtöbb esetben csak a visszaemlékezésekre lehet hagyatkozni.

8 A kódnevek a következők szerint lettek csoportosítva: nem, életkor, település, munkaterület és az interjú fajtája. Az interjúk anonimizálásában Louise Corti, Annette Day és Gill Backhouse kvalitatív adatok anonimizálásáról szóló tanulmánya szerint jártam el (Corti, 2000; Corti et al., 2000).

9 Kevésbé sikerült más falvakból származó vagy gyergyószentmiklósi videóesteket elérni.

10 A diák-szakmunkás megjelölést az életkorból adódó sajátosságnak, a diákból szakmunkássá válásnak tulajdonítom.

11 Születési adatok: 1961 (3), 1963 (1), 1965 (2), 1968 (4), 1970 (1), 1972 (1).

4. GYERGYÓI KORKÉP

Az 1968-as területi átszervezés (megyésítés) után¹² a Gyergyói-medencében is érezhetővé váltak gazdaságpolitikai irányelvek a gépipar, illetve a faipar nagyarányú fejlesztése révén. A lakosság többsége a városi gyárakban,¹³ a falvakra kihelyezett üzemekben és a tsz-ekben dolgozott. A legtöbb hivatalos keretek közötti szórakozási lehetőséget Gyergyószentmiklós látta el. A városban volt az egyetlen mozi,¹⁴ ami az országosan előírt vetítési tervek szerint működött. Amennyire a nyolcvanas évekre jellemzően a televíziós műsorok, úgy a mozik filmvetítési kínálata is szigorú ideológiai keretben működött. A kulturális és sportélet felülről irányított rendszere¹⁵ egy következő szórakozási lehetőséget nyújtott a lakosoknak, ezek a falvakra is kiterjedtek. Gyergyószentmiklóson és a környező falvakban ugyancsak a hivatalosság ellenőrzésével működtek a diszkók, este nyolc és tíz óra közötti időszakra és meghatározott ideológiai keretbe szorítva.¹⁶ A nyugati popkultúra legitim módon a diszkókban ért el a gyergyói társadalom többségéhez. Ezt követte a videójátékok megjelenése, csempészése és az illegális videóestek elterjedése. A vizsgált időszakban csak kevés személy rendelkezett színes televízióval, még elenyészőbb volt azok száma, akiknek volt videójátékosja. Az a néhány személy, aki mindezzel rendelkezett – és be tudta szerezni a filmeket is –, számított a szervezőhálózat csomópontjának. Gyergyószentmiklóson és a környező falvakban mindenütt népszerűek voltak a filmezős esték. Általában este

12 A Gyergyói-medence ekkortól vált a csíkszeredai megyeszékhelyű Hargita megye északkéleti részévé.

13 IUPS – gépipari vállalat, IMG – öntöde, UFET – faipari vállalat, Húsipari Vállalat, Helyipari Vállalat, Állami Pékség, Tejfeldolgozó Vállalat, IJECOOP, Gyilkostó Szövetkezet stb.

14 A falvakban a kultúrházak látták el a mozi szerepét, azonban rendszertelen és kevésbé sokszínű repertoárral. A kultúrházak kötelező ideológiai nevelő szerepét töltötték be a vetítések.

15 Egyrészt a *Megéneklünk Románia* tömegkulturális mozgalom sorolható ide, ami az oktatást, a képzőművészeteket, az irodalmi életet, a tánc- és a zeneművészetet, illetve a népművészetet felölelő, országos szintű rendezvény volt. Versenyjellegének köszönhetően „összemérhették erejüket” a különböző művészeti csoportok (Demeter, 2015). Helyi, regionális, megyei és országos szakaszai voltak a *Megéneklünk Romániának*, ahol a helyi szakaszon dobogós helyezést értek továbbjutottak a megyei, majd onnan az országos szakaszra. Másrészt a *Daciada* tömegsportrendezvényt kell megemlíteni, amit 1977-ben indítottak el a szovjet és csehszlovák *Spartakiádához* hasonló rendszerben. Egyfajta román nemzeti amatőr olimpia volt. A *Megéneklünk Romániához* hasonlóan egy országosan felülről irányított tömegrendezvényről van szó, ami a rendszeres testedzést és az egészséges életmódot igyekezett propagálni és gyakorlatba helyezni. Valódi célja a politikai szocializáció, az indoktrináció, az állampolgárok testének és szabadidejének birtokbavétele volt (Péter, 2018). Gyergyószentmiklós és a környező települések is aktív részesei voltak az országosan kiépült közművelődési hálózatnak, minden állami egységnek kötelező volt részt venni a különböző országos és helyi kulturális és sportrendezvényeken. A rendezvényeknek a helyi sportpályák és kultúrházak adtak otthont. Mindezek mellett a hivatalosság címén több informálisan szerveződő sportközösség is létezett, amelyeknek tagjai rendszeresen találkoztak, edzettek, kirándultak, rendezvényeket szerveztek maguknak. Ilyen volt például a gyergyószentmiklósi Old Boys amatőr kosárlabdacsapat is.

16 Metallica-, Scorpions-, Rolling Stones-, Pink Floyd-, Modern Talking-, Neoton Família- stb. számokat játszottak a diszkókban. Rendszerellenesnek az *István, a király* és a hasonló, történelmi témájú zeneszámokat, himnuszokat tekintették. Azonban a Hargita megyei Szocialista Nevelés és Kultúra Bizottsága ellenőrizte a diszkók zeneszámainak listáját, a tiltott előadók és zeneszámok repertoárja folyamatosan változott.

8-9-kor kezdődtek az összejövetelek, és rendszerint hajnalig tartottak. Ilyenkor annyi ember zsúfolódott be egy szobába, amennyi csak tudott. Székeken, ágyon, padlón ülve, összprelődvé nézték a filmeket. Nők és férfiak egyaránt, különösen a fiatalabb korosztály vett részt, mert találkozási alkalmat, ismerkedési formát teremtett. Mivel informálisan összegyűlt és illegális közösségi tevékenység volt, a besötétedést mindig megvárták a kezdéssel. Ezek az alkalmak voltak a helyiek szóhasználatában a *videópartik*. A visszaemlékezések szerint három típust különíthetnek el: 1. rokonok, baráti társaságok spontán filmnézése, ahol mindig ugyanaz a társaság ült össze, saját tévén és lejátszón nézték az informálisan beszerzett filmeket; 2. illegális pénzkereseti lehetőségként szervezett filmnézések, itt nemcsak a szűk baráti társaságok vettek részt, hanem távolabbi ismerősök, falubeliek stb.; 3. egy intézmény (kulturális, vallási) keretein belül zajló filmestek.¹⁷

5. HÁLÓZATOK, MŰKÖDTETŐK

Elsőként azt nézem meg, hogyan indult el a *videózás* a környéken, hol voltak a működtetők¹⁸ csomópontjai, és nekik milyen erős kapcsolati hálójuk volt a videólejátszók és kazetták beszerzéséhez. Az általam kérdezett *videós Szárhegyen* és Gyergyószentmiklóson egyaránt tartott videóesteket. A helyi „szórakoztatóipar” egy kulcsfigurája, aki elsőként a diszkó működtetésében volt érdekelt,¹⁹ és fokozatosan vette át a falu mozijának irányítását is.²⁰ Hivatalosan az öntöde alkalmazottja volt, azonban mellékkereseti lehetőséget kínált a diszkó üzemeltetése, annak ellenére, hogy az hozzátartozott a kultúrotthon hivatalosan elszámolható és ellenőrizhető tevékenységéhez. A diszkót legitimáló kapcsolathálójának kulcsszemélyei a helyi előljárók és a hivatalosságot reprezentálók voltak: a párt propagandatitkára, a KISZ-elnök, akikkel jó viszonyban volt, a néptanácselnökkel pedig komasági kapcsolatot is ápolt a családja révén. Ezek a személyek nem akadályozták a tevékenységét, hanem látván annak nyereséges működését, ők is támogatták. Tehát a valóságban a diszkó termelte a bevételt a hivatalos intézmény számára is, ugyanakkor a működtetőnek második bevételként funkcionált. A diszkó egy informális, második gazdasági forrássá vált. A közös érdek itt nem az identitásra épült, hanem a szórakoztatóiparra,

17 A vizsgált korszakban például Temesváron is népszerűek voltak a kultúrotthonok, mozik, színházak és más intézmények terében szervezett filmnéző estek. Ezek az események az esettanulmánytól eltérően félig formális keretek között működtek, egy-egy formális intézmény programjai között szerepeltek. Azonban az intézményi formán kívül mindig egy-egy magánszemély működtette a filmnézéseket, olyanok, akik részt vállaltak ebben a piaci tevékenységben, terjesztők, másolók voltak, továbbá más, a médiatermékektől eltérő nyugati fogyasztási cikkeket is terjesztettek (Parvulescu & Copilaş, 2012).

18 Működtetők vagy „videós” személyek alatt értem azokat, akiknek volt saját tulajdonukban videólejátszó, színes tévé vagy kazetták. Az eszközöket pedig arra használták, hogy videóesteket szerveztek különböző helyeken pénzbeli vagy kevesebb esetben más szolgáltatásért cserébe, tehát üzleti célból.

19 A helyiek *diszkós*nak nevezték.

20 A diszkó irányítását nemcsak informálisan veszi át, hanem hivatalosan is. A mozi üzemeltetéséhez szükséges mozigépész vizsgát letette.

ami arra sarkallta a résztvevőket, hogy hallgatólagosan beleegyezzenek, és részt vállaljanak az illegális üzleti tevékenységben (Gordy, 2018). Ezek az előzmények segítették a *videóst* kapcsolati hálójának megszilárdításában és bővítésében. Akik még ezzel foglalkoztak, rendelkeztek videólejátszóval vagy színes tévével, de nem volt evidens, hogy mindkettő birtokában voltak, így igény szerint egymás között cserélgettek az eszközöket. A működtetők kölcsönösen megbíztak egymásban.

„[...] a videólejátszó általában abban a pénzben 70-80 ezer lej volt, egy ház ára. J.-nek volt ilyenje. Ő ugye elkezdett diszkózni, mert ő csinálta a diszkót, s akkor így ennek a leple alatt ezt is be tudta szerezni. Akkor ugye a zenéket is be kellett szerezni, a filmeket is be kellett szerezni.” R4

A működtetők számára frekventáltak voltak az esték, különösen a hétvégék, mivel ekkor jelentkeztek a nézők a filmnézési igényekkel. Általában egy baráti társaság havonta egyszer, maximum kétszer ült össze a fizetős filmalkalmakra. Ilyenkor mindig biztosították a *videóst*, hogy megbízható a társaságban. Kiválasztották a helyet, az időpontot, majd ezt követően a lehető legnagyobb diszkrécióval érkeztek az adott helyre az emberek. Azt a szobát, amelyben zajlott a „vetítés”, lesötétítették, hogy ne szűrődjön ki fény, mivel hajnalig tartottak a *videópartik*.

„Egy helyben sokszor nem lehetett csinálni, mert akkor a rendőrök is épp-hogy elnézték. Amikor besötétedett, egyenként beszállingóztak, sosem volt tömörödés a kapu előtt, hogy ne legyen feltűnő, mert ez börtönnel járt annak idején.” R34

„Az elején egész könnyen mentek a dolgok, amíg megvettük a videót, aztán L. P., aki mester volt a szakiskolában, az apján keresztül, pártvonalon kapott egy orosz színes tévét. S akkor P. N.-nek rengeteg kazettája volt, neki mindent lehetett Gyergyóban, mert ő úgy volt a rendőrséggel, hogy mindent lehetett. Nem lehetett tudni, hogy milyen pozícióban volt. Neki volt vagy tíz videórekordere, egy adta a kazettákat, a többi sokszorosította, és így adta el. Egy Dacia ára volt akkor egy lejátszó, plusz kellett hozzá egy színes tévé. A filmeket próbáltuk cserélni, de akkor L. P.-vel meg voltunk egyezve, hogy én is odaadom a lejátszót neki, meg ő is odaadja a színes tévét. S akkor volt egy ilyen üzlet, hogy kellett a polgármesternek, néha a rendőrök is bekopogtak. Látták, hogy világoasság van, ezzel a címszóval.” R34

„Volt olyan is, hogy bekopogott a rendőr, mondta látta fény van, pedig nem volt fény, de mindegy. Reggel kell menjen ellenőrizni valami öröket, addig megnézne egy filmet, mondom jól van, kitettem egy bort, egy poharat, visszamentem lefeküdni. Az egyik szobában nézte a filmet, reggelig. A bor is elfogyott, a film is lejárt, s azzal becsukta az ajtót, s elment.” R34

A videós az első videólejátszóját a diszkóból származó többletbevételéből tudta megvenni, a korábban kialakult fővárosi ismeretségei révén. A vásár egy magánlakásban zajlott, informális körülmények között. Azzal, hogy megvásárolta a videólejátszót, sikeren be tudott lépni a *videó*

ások hálózati körébe, ahol már az egymásrautaltság és a kölcsönös szívességek rendszere mentén zajlott a videóstek szervezése. Az ebből származó pluszbevétel a „dolgok elintézésére” is kiváló fizetségi eszköznek számított, egyfajta „sem nem fizetség, sem nem ajándék”²¹ elvén alapuló kölcsönös viszonyrendszerben. A zavartalan *videópartik* működéséért a hivatalosság embereinek tartott ingyenes videóstek tettek eleget, ilyenkor a rendőr, párttitkár stb. határozta meg az időpontot és helyet, egyfajta aszimmetrikus patrónus-kliens viszonyrendszer figyelhető meg, amiben a patrónus rendelkezik a nagyobb hatalmi erővel, elismertséggel és erőforrásokkal. Eredendő egyenlőtlenség jellemzi ezeket a kapcsolatokat. Általában a patrónus az, aki eldönti a javak cseréjének feltételeit (Semeneva, 2018). Itt a hivatalosság igényeinek kielégítése a további, zavartalan videós szervezések legitimációját biztosította.

6. A KÍNÁLAT ÉS A FOGYASZTÁSI SZOKÁSOK

Hirtelen, robbanásszerűen váltak népszerűvé a *videópartik*. Egy újfajta élményt nyújtott a résztvevőknek, mivel korlátozott lehetőségük volt az embereknek Románián és a keleti blokkon kívüli életéről tájékozódni. Csakúgy, mint Románia-szerte, a legkedveltebb filmek között voltak a Jackie Channel, Bruce Leevel, a Bud Spencerrel és a Sylvester Stallone-nal készült akciófilmek. Korlátozott volt a lehetőség a sokszínű műfaji kínálatra is, azt vetítették le, amit be tudtak szerezni. Legtöbbször egy kazettán egymás után több műfaji kategóriába eső film szerepelt. Ezek eredeti hangon, esetleg román vagy magyar szinkronnal voltak ellátva, attól függően, hogy honnan érkezett a film, Magyarországról vagy Románia más területéről.²² Tehát a rajzfilmekről a horroron keresztül a pornófilmekig minden műfajt fogyasztottak, ami egy kazettán elfért.

„Próbált örökké újítani, de annyira ki voltunk éhezve az információra, az új dologra, ha már ötödikszor láttuk, sem érdekelt, csak nézhessünk valamit. Mindegy, hogy mi volt, csak film legyen.” R4

„Akciófilmeket néztünk Chuck Norisszal, úgy mondták a régi emberek Jack Loris. Bruce Lee [...], s általában, amikor már az öregek kinyúltak, akkor tették be a pornófilmeket.” R4

„Tíz normál filmből egy szexuális beállítottságú film volt. Nem nagyon tudtunk válogatni, nem volt választási lehetőségünk, valójában mindent, ami a kezünkbe került, megnéztük.” R9

21 Ledeneva szerint a reciprok kapcsolatokban rejlő cserék ambivalenciája a „sem nem fizetség, sem nem ajándék” (*neither gift nor commodity*) jellegének tudható be (Ledeneva, 2018a: 9–13).

22 A videós által szervezett filmnézős visszaemlékezésekben nem jelenik meg hangsúlyosan a nyelvi vonatkozás, pontosabban, hogy milyen értéke volt egy angol, magyar vagy román nyelvű/szinkronú filmnek. Magát a filmet és a filmnézés jelentőségét emelik ki, a találkozási lehetőségeket, mivel akkoriban az egyéni identitást kifejező szórakozási lehetőségek (bál, mozi) funkcióin túl a találkozási alkalmak felértékelődtek (Biró, 1982; Ştefănescu, 2010).

A szervezők mellett, hogy a műfajok viszonylag széles tárházát igyekeztek nyújtani, az újításra is törekedtek. Másrészt kialakultak a kínálat lehetőségei adta fogyasztási szokások is. Voltak csoportok, kisközösségek, amelyek tagjai csak bizonyos műfajú filmeket néztek. A fogyasztási szokások többnyire az életkori és műveltségi sajátosságokhoz kapcsolódtak. Az idősebbek jobban kedvelték a békebeli és háborús magyar filmeket, a fiatalok az akció-, a horror- és a pornófilmeket, illetve létezett a komolyabb vagy művészfilmeket kedvelők csoportja is.

„Volt egy olyan közönség, aki művészfilmeket nézett. Akkor volt egy olyan társaság, aki '44-es háborús filmeket akart nézni, s akkor ők is voltak vagy 3-4-en, ők nem akartak senkivel összevegyülni. A régi magyar filmek azok nagyon mentek, A kölcsönként kastély Jávor Pállal. A fiataloknak általában a verekedős filmek mentek. Volt egy lovas film, ami nagyon ment megint, ez a Fekete táltos, egy arab ló beleesik a tengerbe, és a kisgyereket kimentti [...]”

R34

7. INTÉZÉSEK

A villamos energia, az üzemanyag és a gázfogyasztás 1979-ben bevezetett szabályozása (Novák & Tóth-Bartos, 2016) nemcsak a hétköznapokat, de egyben a videóesteket is korlátozta. Ugyan este hattól nyolcig volt a napi áramszünet, többször is előfordult, hogy indokolatlan időpontokban vették el az áramot. A szervezőknek a szükséges eszközbeszerzésen túl a villanyáram biztosítására is kiterjedt a figyelve. Illetve az újabb és korszerűbb eszközök beszerzése a kapcsolati háló mozgósítását vonta maga után. Idővel kialakult az is, hogy melyik fizetőeszközzel lehet a leggyorsabban és legkönnyebben ügyeket intézni. Egy videóest ára száz lej volt fejenként, ami az akkori fizetésekhez mérten²³ nagyobb összeget jelentett. Előfordult, hogy akik nem tudtak pénzzel fizetni, másképp járultak hozzá a *videópartik* finanszírozásához.

„Sokszor áramot hogy intéztünk? Diszpécserkedtem az öntödénél, s ugye telefonon megismerkedtünk az áramelosztóval, az Electromaroshoz tartozott, kértem, hogy ha lehet, akkor kéne áram. Azt mondják jól van, de mit adsz cserébe? Hát mondom itt van egy videókazetta, s itt van egy színes tv, s adok öt darab kazettát egy hétre.” R34

„Ha nem volt pénz, akkor cserébe fölszántották a kertem nekem. Barterbe lehetett.” R34

Ezek a cserealkalmak kizárólag érdekalapú viszonyrendszerben működtek, még akkor is, ha az ismerős nem tudott pénzben fizetni egy videóestért, ezt helyettesíteni tudta például a kert fölszántásával. Az interjúszövegekből idézett példák egy olyan sajátos jelleget mutatnak, amikor nincs ambivalencia az informális gyakorlatokban, tisztán üzleti tevékenységként jelennek meg,

²³ Egy átlagfizetés 1800–2000 lej volt.

mivel az esetek szereplői is így határozzák meg magukat, és cselekvésekben. Az idézett esetekben is kirajzolódik, hogy a találékonyság kombinációi, a kooperációk és a hatóságok toleranciája a túlélést virágzó üzletté tudta kovácsolni (Radnitz, 2018).

8. A GYERGYÓSZÁRHEGYI PLÉBÁNIA FILMNÉZŐS ESTJEI

Mindeközben a gyergyószárhegyi plébánián az ifjúsági hittan keretében is népszerűek voltak a plébános és a káplánjai által szervezett videóestek. Minél inkább háttérbe szorult az egyház intézménye hivatalosan, annál erősebbek lettek az egyház képviselői közötti kapcsolatrendszerek. Így a luxuscikkekhez való hozzájutás az ő körükben ugyanúgy működött, mint a társadalom bármely más részében. Az országban szétszóródott, papi hivatásukat gyakorló személyek tartották egymással a kapcsolatot, nemcsak hivatalos ügyekben, hanem például a cigaretta, az alkohol, a könyvek, a videokazetták, videólejátszók, a színes tévék stb. beszerzésében is. A nyolcvanas évek végén Simó József plébános szolgált Szárhegyen. Folytatva elődje, Varró András munkáját – amely a hívekhez való közelséget, a mindennapi intenzív egyházi gyakorlatot jelentette –, jó kapcsolatban volt a helyi fiatal, többnyire értelmiségi házaspárokkal. Kialakult egy baráti kör, amelynek tagjai rendszeresen jártak templomba, karácsonykor részt vettek a pásztorjátékban és más egyházi ünnepi eseményeken is. A plébános és az éppen aktuális káplán rendszeres vendégei voltak ezeknek a házaspároknak a családi eseményein (keresztelő, névnap, más ünnepnap). Minden szombaton tartottak ifjúsági hittanórát a hittanteremben, amelynek keretében a plébános által szerzett színes tévén és az ugyancsak ismerősökön keresztül szerzett videólejátszóval filmeket vetítettek. Ez ugyan nem egy titkos esemény volt, de többnyire csak azok vettek részt, akik közel álltak a plébánoshoz.

„Csíkkozmason volt ő pap, és volt neki ismeretsége Csíkszeredában, a lera-
katnál, s volt ismeretsége a mai plébánosnál Dánfalván, ő püspöki titkár volt,
és volt neki kapcsolata aradiakkal, na és így ugye működtek a szálak, de nem
nyíltan. S akkor volt színes tévéje és videója, az nagy cikk volt, egész Gyergyó-
ban nem volt sehol. Akkor ment az Izaura, hozzánk jöttek nézni, vetítettük
szalagról, teli volt a hittanterem. Sokszor ezzel fogtuk meg az embereket, a
technikával, nemhogy a vallással, persze arra is éhesek voltak, de erre is.” R35

„[...] hát vallási filmek is voltak többek között, de voltak ilyen jó Kabos-
filmek, akkor jöttek be. De voltak bunyós filmek, viszont komoly filmeket is
vetítettünk. Hogy szereztünk be filmeket? Úgy, hogy egy szatmári egyházme-
gyés pap bácsi osztálytársa volt a ditrói plébánosnak, s nagyon jó kapcsolatba
volt Kari Istvánnal, az akkori esperessel, s jött a Székelyföldre, s mindig hozott
ilyen szatmári homokalji bort, s akkor cseréltek pityókával, s másik, hogy ő a
határ mellett volt, és ugye Magyarországon a légkör szabadabb volt, mint ná-
lunk, s ott a Magyar Televízió adta a filmeket, de lemásolta videóval, és ő adta
tovább nekünk. Csempészték a videókat, és másolója is volt, és mi is kaptunk
abból.” R35

Megoszlanak a vélemények arról, hogy a plébános milyen úton jutott hozzá a videóestekhez szükséges eszközökhöz (színes tévé, videólejátszó, videókazetták), viszont a visszaemlékezések azt erősítik meg, hogy az informális hálózatokon keresztül, a cserealkalmak során jutottak hozzá az egyéni igényeket kielégítő szükségletekhez.

„Akkor voltak iffúsági hittanórák szombat délután, és akkor utána volt a videózás, és ezt mindenki tudta. Akkor néztem az Izaurát, a Sissit, az Elfújta szél, az Üvöltő szeleket.” R9

„A hittanteremben komoly filmeket, vallásos filmeket. Ilyent, hogy Az aranyember magyarul, ilyent sehol se lehetett nézni [...]” R22

„A másik dolog, hogy a plébánián úgy voltak mai szóval ezek a bulik vagy összeröffenések, hogy nem akármilyen családokkal, ügyes emberekkel, volt örök-ké egy vetítés, ez köszönhető volt a plébános nyitottságának is. Ez óriási volt, hírünk is volt nekünk.” R35

A visszaemlékezésekből nem derül ki, hogy a videózásokkal kapcsolatban lett volna bármilyen kapcsolódási pontja a plébániának a hivatalossággal, viszont nem volt negatív következménye a tevékenységnek. A plébániai videózások rendszerek voltak, viszont mégsem volt bárki számára nyitott lehetőség. Egy zárt kör vett részt az estéken, olyanok, akik szoros kapcsolatot ápoltak a plébánossal és a káplánnal, mondhatni egy exkluzív közösség kiváltsága volt. Akik nem vettek részt rendszeresen a miséken és a hittanon, azoknak nem jutott hely a teremben, így ők kimaradtak a filmnézésből. Ebben az esetben kialakult egy olyan „mi” vs. „ők” csoport, amely egyszerre végzett ellenálló tevékenységet annak ellenére, hogy nem állt szándékukban, és egyszerre tartozott egy exkluzív csoporthoz, amelynek normáit (a misére járást) is be kellett tartani. A plébániai kisközösség filmnézései a közös, egyszerre többreű identitáson alapultak, a katolikus vallási közösség hitrendszerén, a közös etnikai identitáson és rituális gyakorlatokon. Utóbbi kulturális-etnikai relevanciája abban állt, hogy az egyházat képviselő személyek többnyire egymás között és Magyarország felé működtették a kapcsolati szálakat, ez maga után vonta a magyar kulturális és nyelvi sajátosságokkal bíró médiatartalmakat. A magyar szinkronnal vetített filmek, illetve a magyar regényfeldolgozások felértékelődtek a korszakban egyre inkább mellőzött magyarrepresentációk és nyilvános beszéd miatt.²⁴ Informális, illegális tevékenységként tekinthetőek a plébániai filmnézések, amit a közös hallgatás és azok kódszerűen használt gesztusai, hallgatólagos beleegyezései alkották (Ledeneva, 2018a; Gordy, 2018).

24 A visszaemlékezések visszautasítják, hogy lett volna pornó a plébániai kazettákon, viszont azt hangsúlyozzák, hogy a vallási filmek mellett más, globálisan nagysikerű filmeket is vetítettek, mint a *Tőviszmadarak* vagy az *Elfújta a szél*, amiben értelemszerűen előfordulnak szerelmi jelenetek. E tekintetben a narratívák összemosódnak, és nem egységesek.

9. HATÁS ÉS FOGYASZTÁS

A nyugati médiatermékek fogyasztását egyrészt a kényszer szülte, mivel a Román Televízió megvonta az addig közvetített, viszonylag változatos médiatartalmakat az állampolgároktól, helyette – abban a kevés időszámban is – erősen ideologikus tartalmú műsorokat és a Ceausescu kiszolgáló személyi kultusz reprezentációját kínálta. Ezzel egy időben egyre inkább megnőtt az érdeklődés a nyugati világ iránt, a vágyakozás és sóvárgás. Mivel az akkori viszonyok között nem beszélhetünk médiatudatosságról és médiaértésről, ez a helyzet az országba becsempészett amerikai filmek kritikai attitűd nélküli befogadását eredményezte. Illetve az audiovizuális termékek szűkössége és ritkasága, a látvány rendkívül intenzív hatást gyakorolt a befogadókra.

„A legnagyobb élményem a videózással az volt, és ami kegyetlenül megrázott, hogy mikor Simó Jóska pap bácsi ide került, neki volt videólejátszójuk, akkor ő hétvégeente csinált ilyen videózásokat. Persze ilyen vallási töltetű filmet, a legelső, amire elmentem, a Jézus keresztre feszítése volt, az annyira – itt azért mondom, hogy akkor még másképp éltük meg a dolgokat – megrázott, hogy soha el nem felejttem. Egy hétig sírógörcseim voltak.” R5

„Ja, a horrorfilmekről ne is beszéljünk, a szőr állt a hátunkon, s néztük.”

R4

A dolgozat bevezetőjében a nyugati fogyasztási cikkek népszerűségét és a rájuk való vágyakozást említettem, amelyek szorosan összefüggnek a nyugati médiatartalmak által közvetített világképpel. A következőkben arra szeretnék kitérni, hogy a Gyergyói-medencében élő emberek hogyan viszonyultak a külföldről „érkezett” életérzéshez, és mennyire sikerült abba behelyezkedniük. Arra is szeretnék példát hozni, hogy a székelyföldi és azon belül a gyergyói emberek a nyugati, adott esetben fogyasztási luxuscikkekért cserébe mit tudtak nyújtani.

„[...] kaptunk egy Skála Coop-os reklámszatyrot, és azzal jártam iskolába, mert menő volt. S ha volt egy ilyen reklámszatyrod, nem beszélve arról, ha kaptál egy együtteses pungát,²⁵ ABBA vagy Boney M., az akkor olyan volt, mintha most megjelennél egy Lamborghinivel.” R5

„Megismerkedtem magyarországiakkal, s mikor jöttek, hoztak olasz farmerkosztümöt, vettem melléje sárga pólót, a bukaresti piacról szereztem nap szemüveget, vettem hosszú szárú Adidast. Hoztak Marlborót, Dreher sört, s akkor mit kellett adjak helyébe? Irhabundát. Nekünk volt kikészített bundánk, mert volt harminc darab juhunk, Erzsikének egy bundát, Jósának egy mellényt, cserekereskedelem volt.” R4

A nyugati fogyasztási cikkek a helyi társadalom számára is kiemelt eszmei értékkel bírtak, olyan tárgyak voltak ezek, amiket a fennálló rendszer szükségtelennek tartott, nehezen hozzá-

25 Jelentése: műanyag zacskó, reklámszatyor.

férhetővé tett, ezért még inkább megvolt az emberekben a vágy irántuk, valójában az életérzésre, nem okvetlenül az ellenállásra (Verdery, 1996).

10. KÖVETKEZTETÉSEK

Az esettanulmány a *videózás* jelenségének működését igyekezett rekonstruálni a szervezők és a résztvevők visszaemlékezésein keresztül. A vizsgált időszakban Románia-szerte elterjedt az amerikai mozifilmek másolása és terjesztése, illetve a videólejátszók földalatti kereskedelme. Mivel a színes tévékhez és a videólejátszókhoz nehéz volt hozzájutni a közembereknek, akiknek sikerült, és kihasználták az adott lehetőségeket – videóesteket szerveztek –, virágzó üzleti tevékenységet folytattak. A tanulmány középpontjában a *videós* áll, aki a diszkó- és a moziműködtetésből felhalmozott kapcsolatainak mentén tudott hozzájutni a videólejátszóhoz. Nem egyedi jelenség volt a videózással párhuzamos DJ-tevékenységek folytatása. A legtöbb videóest-szervező olyan személy volt, aki diszkókat működtetett, aktív DJ volt, illetve a nyugatról kapott zeneszalagokat másolta, és más, nyugatról származó termékek feketepiaci terjesztésében is részt vett (a ruházattól a rágógumiig).²⁶ Mivel a videóestek szervezése jó pénzkereseti lehetőségnek számított, a hatóságok is szemet hunytak a tartalom problematikus jellege felett (Parvulescu & Copilaș, 2012). Az elemzett esetekből nem derül ki, hogy a hatóságok is részesültek volna a bevételből, viszont az igen, hogy még ha diszkrétebben is, de ugyanúgy a fogyasztók között voltak. Az általam kérdezett *videós* kapcsolathálója a hatóságok, a helyi vezetőség, a médiafogyasztók és a többi, videózással foglalkozó személy köré épült. Ezek a kapcsolatok többnyire az egymásrautaltságból fakadtak, ezért a cserealkalmak is inkább instrumentális jellegűek voltak. Másrészt egy sajátos patrónus-kliens viszonyrendszer is érzékelhető, amiben a hatóságok emberei fogyasztják, ellenőrzik és ezáltal engedélyezik a tevékenységet. A videólejátszók beszerzésén, a hallgatólagos engedményeken (rendőrök, villamosenergia-ellátás biztosítása) és az egyszerűbb cserealkalmakon át (fizetség fejében felszántják a szervező földjét) mindenhol egymás szükségleteinek a kielégítése volt a cél. A hatóságok bekapcsolódása a videózásokba az „*ők*” csoportját ugyan elhatárolja a „*mi*” csoporttevékenységétől, de ezzel egyben közelebb is hozza, hogy *ők* is ugyanazt művelik. A visszaemlékezésekben az *ők is emberek voltak* értelmezések a társadalmi helyzettől független közös emberi szükségletek felé tereli a „*mi*” és az „*ők*”, a *videózás*ban résztvevők tömegét. Tehát a hálózatban a vizsgált régió tágabb közössége vett részt, hiszen minden helységben működött a videózás.

Párhuzamosan a szárhegyi plébánia is bekapcsolódik a *videózás*ba, ahol a plébános által beszerzett eszközök és a szombat délutáni hittanórák teremtik meg az alkalmakat. Önmagában a hittan is egy megtúrt összejövetel volt, ezen belül a magyarországi gyártású, vallási, történelmi jellegű, illetve hollywoodi mozifilmek „vetítése” rendkívüli dolognak számított. Éppen ezért nem is mindenki számára volt elérhető a hittanórai filmvetítés. Csak azoknak, akik rendszeresen jártak misére, és ezzel egyben közel álltak a plébánoshoz is. Ebben az esetben is kialakult egy

²⁶ Temesváron csak néhány olyan személy volt, aki az egész jelenséget irányította (Parvulescu & Copilaș, 2012: 39).

olyan „mi” vs. „ők” csoport, amely egyszerre végzett ellenálló tevékenységet annak ellenére, hogy nem állt szándékukban, és egyszerre tartozott egy exkluzív csoporthoz, amelynek normáit (mérésre járást) is be kellett tartani. A plébánost a *videós* tevékenységével ellentétben nem az üzleti érdekek és a profittermelés vezérelte, hanem a közösségépítés funkciója, ami elhangzik R35 visszaemlékezésében is: „*ezzel fogtuk meg az embereket, a technikával, nemhogy a vallással*”. Tehát a videózás tisztán informális intézményként működött, egyrészt összefonódva a hivatalossággal, másrészt (a plébánia esetében) egy illegitim intézmény hálózatával.

A *videózás*, ha korlátozva és rövid időre is, betekintést adott a helyieknek az úgynevezett nyugati életérzésbe. Ezzel egy időben váltak népszerűvé az olyan fogyasztási cikkek, amelyek összefüggésbe hozhatók a médiafogyasztási szokásokkal. Gyergyóban a fiatalok körében a külföldi zenekarokat ábrázoló szatyroknek nagyobb értéke volt, mint egy bőrtáskának. Illetve hasonlóan a bevezetőmben leírtakhoz, a farmer ruhadarabok ugyanennyire magas presztízsértékkel rendelkeztek. Nemcsak arra szerettem volna kitérni, hogy mi után vágyakoztak a fiatal felnőttek, hanem arra is, hogy a beszerzések során egy gyergyói ember mit adhatott cserébe akár egy fővárosban élő, akár egy magyarországi személynek. A gazdasági válság okozta élelemhiány felértékelte a helyben megtermelt krumplit. A narratívák rendre a „pityókacserét” említik. Továbbá a szilvapálinka – amit ugyancsak házilag, titokban főztek –, a hústermékek, illetve az irhabunda is jó fizetési eszköz volt. Mivel a kávé és a cigaretta is hiánycikk volt, legtöbbször ezekkel próbáltak anyagi vagy társadalmi előnyökhöz jutni. Viszont egy idő után felhalmozódtak ezek a termékek a fontosabb funkciót betöltő (hálózati csomópontoknál) embereknél, így értelemszerűen más tárgyak vagy fogyasztási cikkek kerültek előtérbe, például egy faragott kazetta.

Kijelenthető, hogy a nyugati médiatermékek fogyasztásán alapuló szórakozási alkalmak, mint például a *videózás*, modernizációs adaptációk voltak, amelyek nem annyira a kulturális érintkezésből, hanem inkább a kulturális elemek terjedéséből (Kulcsár, 2012), jelen esetben a nyugati médiatermékek és a fogyasztási cikkek Kelet-Európába való lassú beszivárgásából eredtek. Másrészt párhuzamosan egy felülről jövő, kényszerített modernizációs nyomás is érzékelhető volt az állam részéről, ami az úgynevezett kommunista modernizáció eredményeként értelmezhető. A két hatás keveredését és azok társadalmi életbe való beépülését – a szocialista blokk többi országaihoz hasonlóan –, a modernitásnak egy tipikus jellemzőjét igyekeztem láthatóvá tenni az esettanulmányban (Zakharova, 2013). Végezetül pedig céлом volt az esettanulmánnyal beemelni az informalitás témáját abba a vizsgálati keretbe, ami szemben a szakirodalomban domináns helyet elfoglaló értelmezésekkel – amelyek az informalitást a második gazdaság szinonimájaként értékelik –, a nyugati és az amerikai modernizációs minták (használati cikkek és médiatermékek fogyasztása általi) adaptálásának céljából működtetett aspektust emeli ki.

SZAKIRODALOM REFERENCES

Biró, A. Z. (1982). A hagyomány „ápolásáról” avagy a reprezentációs folklorizmusról. *Korunk*, 41(7), 51–53.

- Castells, M., & Portes, A. (1989). World underneath: the origins, dynamics, and effects of the informal economy. In Castells, M., & Portes, A. (szerk.), *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries* (11–41. o.). John Hopkins.
- Corti, L., Day, A., & Backhouse, G. (2000). Confidentiality and Informed Consent: Issues for Consideration in the Preservation of and Provision of Access to Qualitative Data Archives. *Qualitative Social Research*, 1(3).
- Corti, L. (2000). Progress and Problems of Preserving and Providing Access to Qualitative Data for Social Research – The International Picture of an Emerging Culture. *Qualitative Social Research*, 1(3).
- Demeter, Cs. (2014). *Rurbanizáció*. Státus.
- Gordy, E. (2018). Introduction: group identity and the ambivalence of norms. In Alena Ledeneva (szerk.): *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity* (217–220. o.). UCL Press.
- Gyáni, G. (2016). *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram Kiadó.
- Hart, K. (1973). Informal income opportunities in urban employment in Ghana, *Journal of Modern African Studies*, 11(1), 61–89.
- Kinda, I. (2017). *Kontrasztok. Gazdálkodási minták két székelyföldi régióban*. Kriza János Néprajzi Társaság.
- Kovács, É. (2007). Elbeszélte történelem. *Replika*, (58), 41–43.
- Kvale, S. (2005). *Az interjú – Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Jászöveg.
- Kulcsár, L. (2012). Nyugat felé félúton. Gondolatok a modernizáció társadalmi gátjairól. *Magiszter*, 10(4), 46–66.
- Ledeneva, A. (1998). *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking, and Informal Exchange*. Cambridge University Press.
- Ledeneva, A. (2008): „Blat” and „Guanxi”: Informal Practices in Russia and China. *Comparative Studies in Society and History*, 50(1), 118–144.
- Ledeneva, A. (2018a). *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity I*. UCL Press.
- Ledeneva, A. (2018b). *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity II*. UCL Press.
- Matei, A. (2013). *O tribună captivantă. Televiziune, ideologie, societate în România socialistă (1965–1983)*. Curtea Veche.
- Misztal, A. B. (2000). *Informality. Social Theory and Contemporary Practice*. Routledge.
- Morris, J., & Polese, A. (2014). *The Informal Post-Socialist Economy: Embedded Practices and Livelihoods*. Routledge.
- Mustață, D. (2013). Clandestine Radio and Television Reception in Romania. In Badenoch, A., Fickers, A., Henrich-Franke, Ch. (szerk.), *Airy Curtains in the European Ether. Broadcasting and the Cold War* (151–179. o.). Nomos.
- Novák, Cs. Z., & Tóth-Bartos, A. (2016). Társadalmi változások a szocializmus időszakában. In Bárdi N., & Pál J., *Székelyföld története III*. MTA BTK–EME–HRM.
- Parvulescu, C. & Copilaș, E. (2012). Hollywood Peeks: The Rise and Fall of Videotheques in 1980s Romania. *East European Politics and Societies*, 27(2), 241–259. <https://doi.org/10.1177%2F0888325412467054>

- Petrescu, D. (2005). Nurturing Unrest: International Media and the Demise of Ceaușescuism. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 4(2), 409–426.
- Péter, L. (2018). *Forbidden Football in Ceausescu's Romania*. Palgrave Macmillan.
- Polese, A., & Urinboyev, R. (2016). Informality currencies: a tale of Misha, his brigada and informal practices among Uzbek labour migrants in Russia. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 24(3), 191–206.
- Radnitz, S. (2018). Conclusion: how do tools of evasion become instruments of exploitation? In Ledeneva, A. (szerk.) *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity II* (151–155. o.). UCL Press.
- Semenova, E. (2018). Conclusion: do patron-client relationships affect complex societies? In Ledeneva, A. (szerk.): *Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity II* (418–419. o.). UCL Press.
- Sindzingre, A. (2006). *The relevance of the concepts of formality and informality: a theoretical appraisal*. In Guha-Khasnobis, B., Kanbur R., & Ostrom, E. (szerk.), *Linking the Formal and Informal Economy: Concepts and Policies*. Oxford Scholarship Online. <https://doi.org/10.1093/0199204764.003.0004>
- Sorescu-Marinkovic, A. (2017). Multimedial Perception and Discursive Representation of the Others: Yugoslav Television in Communist Romania. In Demski, D., Kassabova, A., Kristóf, I. Sz., Laineste, L., & Baraniecka-Olszewska, K. (szerk.), *The Multi-Mediatized Other The Construction of Reality in East-Central Europe, 1945–1980* (178–197. o.). L'Harmattan.
- Stoica, C. A. (2012). Old Habits Die Hard? An Exploratory Analysis of Communist-Era Social Ties in Post-Communist Romania. *European Journal of Science and Theology*, (8), 171–193.
- Ștefănescu, S. (2010). „Cultură tradițională” în România în perioada comunistă. O analiză din perspectiva studiilor culturale. *Revista de Sociologie*, 21(3–4), 234–259.
- Verdery, K. (1996). *What Was Socialism and What Comes Next?* Princeton University Press.
- Visan, L. (2013). Reading Cutezatorii and Watching Jackie Chan: Romanian Children and the Communist Propaganda in 1970s and the 1980s. *Medialni studija/Media Studies*, 2(7), 212–228.
- Wasiak, P. (2012). The Video Boom in Socialist Poland. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 61(1), 27–50.
- Zakharova, L. (2013). Everyday Life Under Communism: Practices and Objects. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 68(2), 305–315.